

XXXIII. ARADVÁRMEGYE ELTÖRLÉSE.

Jenő átadásának kérdése. Fenciek száműzetése. Gombos András és az aradiak újabb lázadása. Bethlen erősíti Jenőt s nem adja át a töröknek. Vádaskodások. A harminczéves háború miatt szünetel az átadás kérdése. A jenei kapitányok hitlevele és hatásköre. A király Lippát és Aradot követeli a töröktől. Az elpusztult Aradvármegyét Zarándhoz csatolja az országgyűlés.

Lippának ismételt megszállása több mint kétszázezer tallérba került¹⁾; maga a vár s a hozzátartozó szép terület elveszett s e miatt Bethlent »az egész világon való kereszténység átkozta«²⁾; a fejedelem tehát, mikor 1616. júl. 13.-án az ostrom alatt ejtett diadaljeleket s az adót a portára beküldte, nem alaptalanul kérte a szultánt, hogy legalább egyelőre hagyjon föl Jenő követelésével s hat évre szállítsa le az adót³⁾. Nazuf basa annak idejében Lippáért tízévi adó elengedésével kecsegtette a fejedelmet s most tartozásán felül még 3—4 esztendőről is bekívánták az adót, a mellett Radul moldvai vajda, Homonnay szövetségese ellen is fölhasználták Bethlent. A fejedelem szept. 25.-én csak azt sürgette, hogy az adót Lippáért s ne azért engedjék el neki, mert most a szultán mellett hadakozik; Jenőt pedig meg nem adhatja, ha még úgy akarná is megadni⁴⁾. Gregorius jezsuita páter útján a németek szintén azt izengették a fejedelem portai követének, *Sövényfalvy* Dánielnek, hogy soha se ígérjék oda Jenőt, mert »Erdély a kereszténység kiegészítő része« s nekik utasításuk van Erdély oltalmazására, a török pedig, a szerződéseket lábbal tiporva, erőszakosan még sem foglalhatja el.

Homonnay, ki 7 évi adón s egy százezer forintos ajándékon kívül Jenőt, Lugost és Sarkadot is odaígérte, s ki mégis tiltakozott az ellen, hogy Lippa és Jenő odaígérésének »büzét« neki rója föl Bethlen⁵⁾, most már alig tarthatott számot a porta jóakarátára. Szeptember 22.-én Thurzó nádorhoz írt levelében Czobor is abban a meggyőződésben élt, hogy »nemcsak Homonnay uramra kellene vigyázni, hanem arra is, hogy Arad,

¹⁾ *Törökm. Tört. Eml.* III. 181. — ²⁾ *U.-o.*, 179. — ³⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 54. — ⁴⁾ *Törökm. Tört. Eml.* III. 189., VI. 167. — ⁵⁾ *Tört. Tár*, 1881., 612. *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 380.

Lippa több házakkal odavagyon.« A jeneiekkel a Bethlenről most már mindent föltevő lippai és aradi menekültek elhitették, hogy szent Mihály napjáig (szept. 29.) a fejedelem Jenőt, sőt Váradot is átadja a töröknek. E miatt követeket küldtek a felsőmagyarországiakhoz és »istenkedtek«, hogy valamiképp megoltalmazzák őket¹⁾. Az átadás híre annál valószínűbbnek látszott, mert Bethlen a nyakas *Petneházyt* — a már említett szerződéshez ragaszkodva — valóban elmozdította Jenő kapitányságától, tizenégy előkelő jenei nemesnek pedig meghagyta, hogy Jenőből távozzanak s oda vissza se térjenek többé. Fejlesztés alatt utasította ki — a felsőmagyarországiakhoz küldött követségről értesülve — azokat az aradiakat és lippaiakat is, kik ott már letelepedtek. Pedig Lippa átadásakor esküvel fogadta, hogy a magyar királyságban vagy Jenőben teljes biztonságban élhetnek; most pedig valamennyit Erdélybe költözteti, hogy állandóan szem előtt legyen ez a lázongó népség. Kapitányától s őrségétől megfosztva, úgy akármikor átadhatja s valóban széltére beszélték, hogy át adja Jenőt a töröknek²⁾.

Mátyás király követei a portán elég élesen megmondták, hogy Lippa megadása voltaképp a béke fölbontását jelenti s hogy Jenő elfoglalása okvetetlenül háborúra vezetne; maguk az erdélyi rendek azonban nov. 12. világosan kijelentették a királynak, hogy Bethlennek esze ágában sincs ugyan Jenő átadása, de ha a király továbbra is támogatná Homonnay mozgalmait, saját védelmére azt kellene tennie Jenővel, a mit Lippával tett³⁾. Mennyire igazságuk volt, kitűnik abból, hogy Homonnay újabb támadásának hírére a portán a basák mindjobban sürgették Jenőt és az adót; a mufti és a szultán azonban szerencsére a mérséklet útján maradtak⁴⁾. Homonnay ugyanis, mikor szövetségese, Radul vajda vereséget szenvedett, *Gombos* András vezetése alatt a hajdúkat izgatta föl Bethlen ellen. »A hazájoktól, jószáguktól, majorságuktól megfosztott« s most már Lippából és Jenőből is kiűzött szegény magyar vitézekhez siriék, solymosiak, aradiak és facsádiak, sőt nemes emberek is csatlakoztak s a szabad hajdúk és ráczok, kik attól féltek, hogy török rabságot hoz rájuk Bethlen, november elején már kétezernél népesebb sereggé verődtek össze, a nélkül, hogy tudhatták volna, voltaképp mihez fogjanak⁵⁾. Kijelentették a nádornak, hogy ők a király hívei s a maguk jószántából keltek föl Bethlen ellen, ki alig adta át Lippát, már Jenőt és Váradot is odaigérte a töröknek s most veszedelembé akarja dönteni őket, sőt az egész országot is. »Nem kegyelmetekre bízták az ország oltalmazását — feddette őket a nádor. — Jenő s Várad dolgában sem szükség, hogy ti fáradjatok«⁶⁾.

¹⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 59. — ²⁾ *U.-o.*, VII., 374., 376—7. *Acta Thurzó.* fasc. 8. nro 60. — ³⁾ *U.-o.*, 61—2., 382. *Tört. Tár.*, 1881., 615—6. — ⁴⁾ *Tört. Tár.*, 1881., 617—8. — ⁵⁾ Mátyás király levele decz. 12. *Erd. Orsz. Eml.* VII. 419. Sarmasághy levele u.-o., 406—7. — ⁶⁾ *Frankl*, Pázmány Péter és kora, I. 251.

November 20. azonban Bethlen Deés alatt szétverte a hajdúkat s most már az aradi és lippai vitézek is elfogadták kegyelmét, melyet csupán hadnagyuktól, *Erős Benedektől* s kilencz társától tagadott meg. Szó nélkül telepedtek le Tövis és Szent-Imre közt, Vajasdon, hol a fejedelem már korábban kijelölte lakásukat¹⁾.

Bethlen időközben mindent elkövetett Jenő jobbkarba helyezésére. November 7.-én a IV. t.-cz.-ben elhatározták a rendek²⁾, hogy mivel Jenő most már *a végvárák sorába lépett*, építésére s őrséggel való ellátására nagyobb gondot fordítsanak. Elrendelték tehát, hogy Zarándvármegye birtokosai személyválogatás nélkül Jenőhöz tartozzanak az ingyenmunkával s adójukat is egyenesen arra fordítsák, hogy a vár őrségét növelni lehessen. Az 1617. évi májusi fejevári gyűlés VIII. t.-czikke pedig úgy intézkedett, hogy a Boros-Jenő várában lakó szolgáló és nemes rend éjjel-nappal szolgálván a fejedelemnek és az országnak, vetése és bora után tizedet ne adjon s ha buza és bor után mégis jönne be tized, azt szintén az őrség fizetésére kell fordítani. Viszont a nemesek oly szorgalmasan viseljenek gondot arra a végházra, melynek minden jószága hozzájuk tartozik, hogy a fejedelemnek és az országnak kárt és fogyatkozást ne okozzanak³⁾.

Az 1617. esztendőben szintén mindent elkövetett Bethlen, hogy Jenő kívánásáról lebeszélje a portát. Márczius 5.-én a basákhhoz s másnap a kisebb rendű urakhoz intézett leveleiben azt bizonyíttatta, hogy felbomlik a német-római császárral való béke, ha a szultán békét nem hagy Jenő átadásának⁴⁾. Ápril 8.-án hozzáintézett levelében a szultán szinte humorosan válaszolt neki. Értesült ugyan, hogy Lippa megadásakor néhány rendbeli lator csavargó a jeneiekkal összeesküdvén, *Jenőnek* kiüresítése háborúval és sok veszedelemmel jár; »de mivelhogy a megnevezett Jenő várának mi hatalmasságunk számára való megadatása kiváltképen való kívánságunk legyen, abban a részben parancsolatunkat meg nem szegvén, a dolog felől való szavunkat kedvesen ha meghallgatjátok és fogadjátok, Isten kegyelmességéből mind az azon felől és mind egyéb állapotok felől való kívánságtok a mi kegyelmességünk bőszeges volta szerint jó módjával és akaratotok szerint véghez megyen. . . . Jenő várának megadásával a mi kegyes és felséges kedvünket és kívánságunkat megékesítsétek és annak eleget tegyetek«⁵⁾.

Bethlen diplomatiájában azonban erős fegyver volt az az ellenszenv, melyet Lippa átadásával nemcsak a magyaroknál, hanem a külföldön is keltett. Erre hivatkozott *Halil* basa fővezérhez június 21.-én intézett levelében, melyben megtagadta Jenő átadása iránt már két hónappal előbb küldött parancsa végrehajtását. »Mindenképen megpróbáltam — úgymond

¹⁾ *Tört. Tár*, 1888., 601. — ²⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 388. — ³⁾ *U.-o.*, VII. 434.

— ⁴⁾ *Török. Tört. Eml.* III. 170. *Tört. Tár*, 1880., 728. — ⁵⁾ *Török. Tört. Eml.* III. 177.

— a benne valókat ígéretekkel, adományyal, szép szóval, de semmire nem vihetni őket. Mert a *Lippa dolgán okúltak*; az én embereimet seregstűl be nem bocsátják; ha pedig valami dolgot fegyver által akarnék indítani, azok minden nap és órában *készek mindegy lábíg megöletni magukat az ő lakóhelyeikért*. És így semmi módunk abban nem lehet; *fegyverrel pedig két Erdélyországa sem tudná bevenni*. . . . Ő hatalmasága kezében vagyon mind életem, halálom, de én bennem annyi ész, okosság és annyi erő nincsen, melylyel én ő hatalmasságának Jenőt kezébe adhassam. . . . Fegyver nélkül soha senki e világon azt véghez nem viheti; ha — mikor pedig arra megyen a dolog, — *ötven-hatvanezer embernek gondot ad öt-hat hónapig az a vár*¹⁾.

Mikor szept. 4. Erdély rendeihez írt levelében Mátyás király a zsitvatoroki békében is megerősített bécsi békével ellenkezőnek mondotta Bethlen tettét, hogy Lippát átadta a töröknek²⁾, Bethlen okt. 23.-án nemcsak azt jelentette ki, hogy a török nem tekinti Lippa és Jenő elidegenítését a királylyal kötött békébe ütközőnek, hanem hogy Lippával be nem érve, Jenőt is naponkint sürgeti³⁾.

A törökök most már a miatt akartak belekötni Bethlenbe, hogy a jenei vitézek a szultán országát kezdik hódoltatni, mire a fejedelem 1618. január 6.-án kijelentette a temesvári basának, hogy azok ugyan nemcsak városokat, falvakat nem hódoltatnak, hanem még csak egy tojást sem vesznek el a császár birodalmából. Nagy fegyelemben tartja őket s megparancsolta nekik, hogy »a jó szomszédságot úgy őrizzék, mint a maguk lelkét, okot háborúságra ne adjanak, mert meghalnak érte.« A jenei kapitányt és alkaptányt *Ibrahim* aga, a basa küldötte jelenlétében vallatta, de mind tagadják a szpáhiknak azt a vádját, mintha hódoltattak volna és csak annyit ösmertek be, hogy a vásárhelyiektől némi ajándékot kapnak, a miért a csavargóktól oltalmazták őket⁴⁾. Márczius 25. Bethlen *Kamuthy* Farkast és mint kapitiháját *Borsos* Tamást küldte be Konstantinápolyba, Jenőre nézve azonban nem adott nekik utasítást. Mégis főképp e körül forgott a dolog. Már július elsején azt tanácsolgatták a basák, hogy ha a fejedelem a németek miatt fél átadni Jenőt, vegye le a kezét Jenőről, majd elfoglalják ők a várat s végeznek a némettel.» Jenőt — szólta a törökökkel igen kurtán bánó *Kamuthy* 5.-én — a mi kegyelmes urunk meg nem adhatja, mert sok vitéz ember vagyon benne s erős hely s körülé vagyon az egész hajdúság és a német császár birodalma s megsegítik; sőt azt úgy nem engedik, hogy a német császár kész felbontani a hatalmas császárral a frigyét érte.« Azonban százféle változatban hallhatták, hogy Jenőt nem hagyja a szultán Erdélynek⁵⁾.

¹⁾ *Tört. Tár*, 1880., 738—740. — ²⁾ *U.-o.*, 1879., 774—5. — ³⁾ *U.-o.*, 1881., 298.

— ⁴⁾ *U.-o.*, 1881., 621. — ⁵⁾ *Borsos* második követésége Mikónál, II., 18., 19., 29., 31., 44—45.

E közben a Jenő vidékén esett rablások és határvillongások miatt július 4. a temesvári basához *Kemény* Boldizsár személyében szintén külön követet küldött a fejedelem. Míg odajárt, július 19.-én hadiszemlét tartott hadain, hogy minden esetre készen álljon. Egy hónap múlva azonban *Kemény Dsáfer* aga kíséretében tért vissza s a tanácsurak közbenjárásával békésen igazította el a dolgot¹⁾. *Kamuthy* és *Borsost* ellenben tovább is izzasztották a portán Jenő és az adóhátrálék miatt s azzal ijesztgették, hogy Bethlennel szemben *Báthory* Andrást állítják föl trónkövetelőül. Szept. 26.-án 1 temesvári s 3 gyulai agán kívül *Ali* aga, lippai lovashadnagy is személyesen nyújtotta be panaszlevelét a portán. A vádak közé tartozott, hogy *Peineházy* István jenei kapitány szintén résztvett volna a Facsád körül való rablásokban; pedig a fejedelem már szept. 9. bizonyossá tette *Amhát* temesvári basát, hogy azt a rablást *Makó* Pál cselekedte, s ha megfoghatja, a lippai törökök kapuja előtt húzatja karóba. A meg-megújuló vádaskodások ellenében s különösen Jenő ügyében *Tóth* Mihályt is beküldte Bethlen. Nov. 27. kapott ugyan szép kaftányt, de dorgálást is, hogy nem hozott egyebet *Mátyás* király 1617. szept. 4. levelén kívül, mely Bethlen főérve volt arra nézve, hogy Jenőt meg ne adja a töröknek²⁾.

1619. január 2.-án *Mehemed* deák, a temesvári volt basa, már nagyon harcias hangon szólt *Borsos*hoz. Tudja ő azt jól, hogy Bethlen oda nem adhatja Jenőt, mert »Jenő nem Lippa, hanem külön s nem is olyan helyen vagyon, mint Lippa, hanem külön helyen« s azért is összeszidta Bethlent, hogy Lippát elfoglalta s átadta. Majd felvilágosítja ő a dívánt az állapotokról s elhiheti a követ, hogy találnak módot Jenő megszerzésére. Utóbb azonban *Szkender* basával együtt mégis csak kezére járt a fejedelemnek ebben a csiklandós kérdésben. Váltig erősítgette is *Borsos* a portán, hogy bezzeg *Mehemed* deák nem volt olyan asszonyosember, mint a mostani temesvári vagy budai basa, nem szaladt minden rablásért a portára, nem követelte, hogy a fejedelem őrizze őt a latrok ellen, s míg Temesvárott volt, nem árulkodott a fejedelemre, hanem szép szóval, észszel, karddal lecsöndesítette a háborgást. Aradot rágyújtotta az Erdélyből oda betört sok latorra s levágta őket; azért közte és a fejedelem közt még sem bomlott fel a jó egyetértés. Aggasztotta különben *Borsost*, hogy míg a német követek egyrészt kintartásra buzdítják őt Jenő védelmében, másrészt jobban elrontják ura dolgát azzal, hogy Lippa visszaadatását követelik. »Már pedig — mondta — ha ezek a basák nem tanultak is philosophiát Párisban, Páduában, Heidelbergben, de tudnak okoskodni, azt látom!«

Maga *Szkender* is azt hitte, hogy nem Jenőért, de még Vác elrontásáért sem veszne össze a német a törökkel. Ebben megnyugodva, mind szívesebben hallgattak az erdélyiek ellen érkezett panaszokra. Ha Bethlen

1) *Tört. Tár*, 1879. 745. — 2) *U.-o.*, 444., 769. és *Borsos*, 70—87.

februárban azzal állt elő, hogy ő kemény parancsolatot adott a lippai szandsákságban való hódoltatás ellen, ellenben a gyulaiak Belényes vidékén is hódoltatnak, a lippai törökök pedig ötdomagával elhurczolták a Dunántúlról rokonai látogatására jött Maráczai Nagy Balázs prédikátort s eladó leányával együtt Lippára vitték fogságba, — viszont a törökök azt hányták föl, hogy a jeneiek 300 lóval mentek Boros-Megyerre s az aszszonyokat s a talált jószágokat bevitték valahová Erdélybe; az ott talált lippai emiren 12 sebet ejtettek s azonkívül 550 tallért vettek rajta fejeváltásgúl; megrabolták Becskerek környékét is, négy fő törököt pedig levágtak.

Mialatt e miatt Konstantinápolyban szép szavakkal kellett engesztelgetni a nagyvezírt, a fejedelem otthon Nagy-Kállóban egyezkedett a király küldötteivel a Zaránd-, Arad- és Csanádvármegyék, valamint Makó behódolása következtében teremtett újabb helyzetre nézve. Míg a király fenn akarta tartani jogait valamennyire, Bethlen a Rudolf és Báthory Zsigmond közt kötött szerződésre hivatkozott s így az ügyet a márcz. 26. végződött értekezleten függőben hagyták¹⁾. Dóczy azonban másnap személyesen találkozott Bethlen megbízottjával, Péchyvel, ki arra kérte, hogy mivel a fejedelem semmi szín alatt sem akarja átengedni Jenőt a töröknek, eszközöljön ki Dóczy egy olyan királyi kéziratot, mely szerint ezért a várért nemcsak a császár, hanem az egész birodalom is kész megtámadni a törököt. Ezt Dóczy meg is ígérte s Mikó Ferencz csakhamar a királynak Bethlenhez Jenő miatt intézett fenyegető levelével indulhatott a portára. Szkender már márczius 8.-án szemére lobbantotta Borsosnak, hogy azt a multkori levelet is Bethlen fölszólítására írta Mátyás király. »Pedig — úgymond — vallaha, billaha, tullaha! Ha ezt megérti a vezír s főképen a hatalmas császár, el kell veszni mind az uradnak, mind az országnak!«

Egyébiránt ha az erdélyiek oly nagyon dícsérték *Mehemed* deák temesvári basaságát, most örvendhettek, mert 1619. május 31. ismét ő lett a temesvári basa. Neki kellett eligazítania Jenő s a régi defterekbe bevett hódolt falvak dolgát s a porta most egészen reá bízta a fejedelemmel való egyezkedést. Görcsi *Mehemed* basa július 21. kijelentette ugyan, hogy ezzel a megoldást most elhalasztották; »de bizony nem alusztok addig —

¹⁾ »A mi Makó mezővárosát s a Zaránd-, Arad- és Csanádmegyékben a törököknek behódolt egyéb jószágokat illeti — szolt a nagykarolyi végzés, — melyekre nézve vetekezés van ő felsége s a méltóságos erdélyi fejedelem között, fenntartja jogait ő cs. kir. felsége, a méltóságos erdélyi fejedelem pedig némi egyezkedésre hivatkozik, mely néhai Báthory Zsigmond fejedelem s dicsőült Rudolf császár között történt s melynek mi is, ők is más-más értelmet tulajdonítanak. Mihez képest a mondott megyékben fekvő jószágokra nézve a kiegyenlítés közakarattal elhalasztott.« (*Esterházy* Miklós, Magyarország nádora. I. 40.) A kérdés különben égetővé lett már 1616. nov. 5., midőn Bercsényi Imre Erdély rendeit a Lippa átadása miatt Arad megyében elvesztett jószágainak kárpótlására szólította fel. (*Erdélyi Crsz. Eml.* VII. 401.)

tette hozzá, — valameddig Jenő a ti kezetekben leszen.« Ezt a fordulatot a fejedelem küldöttének, *Mikó* Ferencznek követsége idézte elő. Mehmed basa azzal a szándékkal indult ki Temesvárra, hogy Magyarország királyává teszi Bethlent; olyan feladat, a mi mellett nagyon is megfélemlenének a németek Jenőről a nélkül, hogy a törökök csak egy pillanatra is letennének róla. A harminczéves háború megkezdődött s Közép-Európának ez a felfordulása olyan jó alkalomnak látszott a Habsburgok gyöngítésére, hogy az egy Jenő kedvéért nem vehették el Bethlen kedvét a beavatkozástól¹⁾. Nagyon kapóra jött tehát, hogy Mikó útján titokban a cseh fölkelők megsegítésére kért engedélyt Bethlen. Meg is kapta s aug. 26. elindulhatott az időközben trónra jutott II. Ferdinánd ellen. Még diadalai közt is azzal fenyegetőzött ugyan a porta, hogy csak úgy ismeri el Magyarország királyául, ha Jenőt azonnal átadja²⁾, ebből az átadásból azonban semmi sem lett. 1664-ben méltán ajánlhatta egy emlékirat³⁾, hogy így tegyenek Székelyhíddal is, melyet akkor követelt a török. Bethlen, annak idejében, odaírgerte ugyan Jenőt, de az ország nem adta, mert országos és nem fejedelmi vár volt az; Bethlennek volt tehát mentsége. S »azzal csakugyen megmentette s mindaddig futotta az ország, míg a portát megengesztelték, soha meg sem adák.« Pedig az erdélyi követek sem Heidelbergben tanulták a philosophiát.

Miközben *Bethlen* Gábor megkezdte világtörténelmi jelentőségű fölkelését, mely Erdélyt s vele Magyarországot rövid időre ismét politikai tényezővé tette Közép-Európában, a helyvédelemre is kitűnő gondot fordított s jókarba helyezte a várakat, hogy a töröknek valami újabb követelzése készületlenül ne érje. A Habsburgoktól való elszakadás gondolatával foglalkozó beszercebányai országgyűlés izgalmas tárgyalásai alatt 1620. július 21. Belényesi *Gálffy* Györgyöt nevezte ki Boros-Jenő kapitányává s részletesen megszabta kötelességeit.

Gálffy a fejedelem biztosainak kíséretében ment Boros-Jenőbe, mely akkor már nemcsak Zarándmegyének, hanem a töröktől megszállt Aradnak is székvárosa volt. A fejedelem és Erdélyország iránt a vár kapujában mondta el hűségesküjét, melyet írásban is kiadott⁴⁾. Ebben, az előzménye-

¹⁾ Az 1618—19. évi jenei ügy története *Borsos* Tamás követségi naplójában Mikónál. II. 44—201. és 286—304. V. ö. *Erdélyi Orsz. Eml.* VII. 94., 100—1., 104—5., 502., 509. *Tört. Tár*, 1879. 444., 745., 769. *Törökm. Okm.* III. 201—3. — ²⁾ *Óvári*, Okl. Bethlen dipl. összekötetései történetéhez, 31. — ³⁾ *Törökm. Okm.* VI. 167. — ⁴⁾ Ez az eskümintá (Orsz. It. Lib. Reg. X. 182b—183a) így szól: »Én . . . esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiú és Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, hogy e borosjenei főkapitányságnak tisztében a mi kegyelmes urunknak ő felségének, Gábel, Isten kegyelméből Magyar- és Erdélyországok fejedelmének és a székelyek ispánjának, ő felsége után a nemes Erdélyországnak s ennek is a szép véghelynek, Boros-Jenő várának, városának fejem fennállásáig, jószágom, marhám elfogyásáig mindenekben hű és tökéletes igaz leszek; barátainak barátja, jóakaróinak jóakarója, ellenségeinek pedig ellensége leszek; és sem szóval;

ket tekintve, legfontosabb része a kapitánynak az az esküje, hogy »magyar kézből való elidegenítés ellen« is oltalmazza a várat. A biztosok azután két példányban (a fejedelem s a kapitány számára) inventariumot vettek föl az egész várról s azt a kapitány gondviselésére bízták. A kapitány állott a várban lakó örökös fő vitézemberek s a lovas és gyalog fizetett vitézek élén. Belátása szerént büntethetett mindenkit, a ki a várat veszélyeztető cselekedetet kísérlene meg. Vigyáznia kellett a vár erősítésére, a romlástól való megoltalmazására, az esett hibák kiigazítására, s erre a czélra évről évre necsak a törvényekben megajánlott ingyenmunkát fordítsa, hanem a lakosokat is intse és buzdítsa a várnak jókarban-tartására. A kapukat kellően őriztesse; kinyitásokra és bezáratásokra különös gondot viseljen. Az éjjeli örököt és körjáratokat éjjelenként gyakran látogassa meg s a vigyázatlanokat példáson büntesse. A belső és külső várkaput nappal is kellő ügyelet alatt tartsa s elegendő őrséget rendeljen mindegyikhez. A porkolábokat és alkapitányokat s egyáltalán a tiszteket minden változás alkalmával föleskesse a fejedelem hűségére. Csak megbízható közvitézeket fogadjon fel, hogy miattuk a helynek valami kára ne essék. A nagy, közép és apró lövészerszámokat, a hozzájuk való port, vasat, ónt, kapákat, horgokat, ásókat stb. jó száraz helyen, zár alatt tartassa; a szerzsámokat gyakran tisztíttassa, megrozsdásodni ne engedje; a romladozókat javíttassa ki. Gondja legyen rá, hogy por, ón, vas stb. dolgában soha se szenvedjen hiányt, az azok szállításával megbízottakat szállításaik teljesítésére szorítsa s a hadiszerek gyarapítása, javítása stb. tekintetében idején írjon a fejedelemnek.

A körüllevő falvakat és a szegénységet oltalmazza minden háborgatás, csavargó hajdúk és katonák ellen, sarczoltatni ne engedje, de maga se zsarolja őket, hogy azok a helyek pusztulás helyett inkább emelkedjenek kapitányságának idejében. »Ezt pedig szól a 9. pont — mindenkor igen szeme előtt viselje, hogy az a hely török kéztől vétetvén vissza és a töröknek felettébb való kívánsága lévén a kezéhez való vételére, mihelyt az odafelé való török végeknek tartományain valami kár esik, mindjárt nagy kiáltás és vádlások vannak a portán ellenök, hogy inkább incitál-

beszédemmel, sem írással vagy tanácsadással, titkon vagy nyilván, a kik ő felségének, az én kegyelmes uramnak, azután a nemes Erdélyországnak, e reám bízott véghelynek is gonoszakarói, ártalmára, veszedelmére való igyekezői volnának, azokkal nem praktikálok; ő felsége s Erdélyország s e véghely ellen is senkinek semmi tanácsot nem adok, sőt ezek ellen való minden ártalmas igyekezeteket teljes tehetséggel távoztatni akarok; és ha mit olyat értek, ő felségének, az én kegyelmes uramnak, maga tanácsainak és utána való főuraknak idején megjelentek és hírré adok; e helynek fogyatkozásait helyreállítani és eltávoztatni igyekezem és itt mindenkor vigyázásban és vigyáztatásban lévén, ártalmas véletlen esettől, az én kegyelmes uram ő felsége birodalmától és Erdélyországtól s magyar kézből való elidegenítéstől oltalmazni igyekezem s minden ellensége ellen fejem fennállásáig és életemnek fogyásáig megtartom. Isten teljes Szentháromság engem úgy segítjen!»

hassák a portát a visszavételére. Azért eféléről kívántatván, hogy igen őrizkedjék, mindenféle török földön való ragadozástól, kapdosásoktól erős, kemény fenyték alatt eltiltsa az alattvalókat. Az engedetleneket személyválogatás és kedvezés nélkül, érdemök szerint megbüntesse; és hogy azokra való nézve akármi csavargó latrok is kárt tévén, panasz, kiáltás és vádlás arra a helyre ne lehessen, — semmi idegen, nem ismert bujdosó legényeket be ne fogadjon, ott mulatni ne engedjen. Sőt ahol olyanokat lenni értene, kedvezés és késelem nélkül üldözze, kergesse, büntesse és meg is ölesse. Egy szóval a szent békességnek oltalmazására, a törökkel jó szomszédság-tartásra, a szegénységnek békességes maradására minden eszével, erejével és tehetségével igyekezzék.«

Felhatalmazta a fejedelem, hogy a Körös és Maros közt, a Maroson jobb partján lakó parasztságot a várnál való szokásos munkára és dologra használja; »de a Maroson túl valókat arra ne kényszerítse, hogy a török fel ne induljon rajta, hanem csak esztendőnkint való pénzdókjukat, sarczukat vegye meg az eddig való szokás szerint rajtuk.«

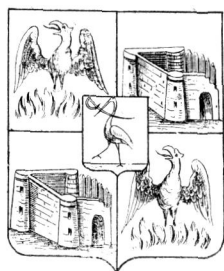
A várbán és városban lakó lovasokat és gyalogokat szolgálatban, fegyverforgatásban és szemlékben gyakorolnia kell, s nem szabad megengednie, hogy szükségtelenül kijárjanak s idestova lézengjenek; annak, a kinek dolga miatt csakugyan ki kell mennie a várból, napot tűzzön ki a visszatérésre s az igazolatlanul elmaradót megbüntesse. Minden egyéb, az utasításban fel nem sorolt dolgot saját belátásához és a körülményekhez, tartozó hűségéhez képest intézzen el a kapitány¹⁾.

Ha Bethlen írásban utasította is jenei főkapitányát a törökök ellen való védelemre, a bécsi udvari körök nem tudtak hinni abban a férfúban, ki a nikolsburgi békét követő esztendőben már ismét fegyvert ragadott ellenök. II. Ferdinánd 1623. július 8. meghagyta Konstantinápolyba küldött követének, *Kurz* János Jakab bárónak, hogy panaszt emeljen Vác elfoglalása miatt s hogy ezzel együtt sürgesse a zsitvatoroki béke sérelmével elfoglalt *Lippa és Arad várak visszaadatását*²⁾. S mialatt a porta csakugyan olyanformán nyilatkozott, hogy tudta nélkül kezdte Bethlen a háborút s hogy hajlandó a zsitvatoroki békét elfogadni újabb alkudozások alapjáúl, Esterházy Miklós országbíró és főkapitány okt. 27. óva intette a megyéket, hogy követeket küldjenek a Bethlentől Nagyszombatba hirdetett országgyűlésre³⁾. »A mit az erdélyi fejedelem bír és maga alá hajt — szólt — mindazokban csak szolgálja a mi természetünk szerint való ellenségünknek, a töröknek s főkép és elsőképen amaz tartja magáénak. S mire nézve kelletnék tehát, bár szintén igaz választott fejedelmünk volna is, arra menni kegyelmeteknek maga gyalázatos veszedelmével? Így véteté a magyaroktól a magyarokkal a töröknek Lippát is több szép erősségek-

¹⁾ A 12 pontú utasításnak teljes szövege az orsz. levéltárban, *Lib. Reg. X. 180b—182b.* — ²⁾ *Gindely*, Bethlen, 126. — ³⁾ *Esterházy*, II. 81.

kel együtt; s talán hasonló példát látunk itt is igen rövid nap, ha az ő rendetlen parancsolatai után indul kegyelmetek. . . .« Lippa átadása történetének szellőztetése 1624-ben kemény nyilatkozatokra készítette Bethlent¹⁾ s ez lehetett egyik oka, hogy a törökkel 1625. május 26. kötött gyarmati békében az aradi hódoltság kérdése elő sem fordult, mit a török utóbb a jogok eljárásának volt hajlandó tekinteni²⁾.

S ezzel ki volt mondva a második halálos ítélet Aradvármegye fölött. Lippa átadása után Arad rendei a szomszédos Zarándvármegye vendégszeretetével élve, Boros-Jenőben tartották gyűléseiket s a mire annyi példa

Jenő vára³⁾.

van a török hódoltság történetében, saját területekről kizavartatva is ragaszkodtak a megye és az állam eszméjéhez. Aradmegyéből azonban, ha falvait régi módon adományozgatta is egyik-másik hívének a fejedelem, csak éjszaknyugaton volt még néhány község a magyarok kezében. Az 1626. május 24.-től június 17.-ig tartott gyulafejevári országgyűlés ily körülmények közt elhatározta, hogy véget vet ennek a tarthatatlan állapotnak. A XXVI. rövid törvénycikkben kimondta, hogy »Látván kegyelmes urunk Aradvármegyének pusztulását, a megmaradott részét végeztük országúll, hogy *incorporáltassék Zarándvármegyéhez*«³⁾.

Oklevelek még ezután is szólnak ugyan Aradvármegyéről⁴⁾, külön hatóságának élete azonban teljesen szünetelt egészen 1735. április 24.-ig, helyesebben 1741-ig, midőn a XVIII. t.-cz. Aradvármegyét új életre támasztotta. Mert hiszen 115 esztendeig névtelen terület volt Aradvármegye, melynek eseményeit csak Zarándvármegye, vagy a török hódoltság történetében lehet elbeszélni; mint intézményről e hosszú idő alatt szó sem lehet róla.

¹⁾ L. ezeket könyvem XXXI. fejezetének utolsó jegyzetében. — ²⁾ Az 1627. szept. 13.-i szőnyi béke 5. pontja szólt ugyan a hódoltság rendezéséről s ezen az alapon *Kuefstein*, a császár rendkívüli követe a portán sürgette is Lippa visszaadatását, azzal érvelvén, hogy Lippa az erdélyi határon van ugyan, de azért Magyarországhoz tartozik s így ezt a várat is belefoglalták abba az 5. pontba, mely a határokról szól; a nagyvezír megbízottai, a hercegovinai és az egrí basák azonban kijelentették, hogy a szőnyi béke nem említi Lippát. (*Szalay*, Esterházy, III. 367.) — ³⁾ *Erdélyi Orsz. Eml.* VIII. 325. — ⁴⁾ Eleintén, pl. 1627. júl. 22. Gálffy György részére írt adománylevelében úgy, mint a köztörvények által Zarándba kebeleztett vármegyéről. (*NRA.* 832., 35. *Lib. Reg.* XIV. 10b—11a. — *Fábián*, Arad, I. 251.) — ⁵⁾ A báró Atzélók címében.